

SLOVENSKÁ LITERATÚRA DO ROKU 1918 VO VZŤAHOCH A KONTAKTOCH

УДК 811 [161.2 + 162.4]’367.633

Каша Петер. Словацька література до 1918 р. у зв’язках і контактах; 10 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 7; мова словацька.

Анотація. У статті автор розглядає глибше значення загальноживаних понять, таких як: словацька література та словацький канон до 1918 р. Підкреслює, що ця форма культурної пам’яті цілком природно виникла (формувалася) і далі формується в міжетнічних та міжкультурних зв’язках і контактах. На думку автора, словацький літературний канон також необхідно представляти у відповідних гетерогенних структурах як природно складову частину декількох історично змінних та динамічних культурних ареалів – центральноєвропейського, слов’янського, угорського, чехо-словацького.

Ключові слова: література, словацький, канон, зв’язки, контексти.

Za všeobecne zaužívaným pomenovaním «slovenská literatúra» sa skrýva «národný literárny kánon», teda súbor produktívnych, reprezentatívnych a kontinuálne komentovaných textov. V súvislosti s kánonom vzniká veľa otázok a otáznikov, dokonca možno povedať, že je to jeden z aktuálnych a kľúčových problémov pri hľadaní optimálneho «európskeho» modelu humanitného vzdelávania a kultúrnej politiky v časoch radikálnej postmodernej plurality. Literárny kánon, ktorý sa v súvislosti s literatúrou používa od 18. storočia kodifikoval dôležitý hodnotový systém istej sociálnej skupiny na báze jazykovej, etnickej, regionálnej, politickej či konfesionalnej súdržnosti. Vytváral a kódoval rozličné podoby estetických, ale aj etických a ideových noriem, ktoré spoločenstvo nielen reprezentovali, ale aj vymedzovali voči iným spoločenstvám. Čím je spoločnosť homogénnejšia, tým je pravdepodobnejšie, že sa v ňom kreuje jeden alebo minimum kánonov. Naopak, vnútorné diferencované spoločnosť charakterizuje pluralita kánonov, ktoré neexistujú výlučne len vedľa seba alebo proti sebe, ale sa transformujú, prelínajú a presieňujú. Permanentnou rekonfiguráciou «textov a interpretácií» vznikajú heterogénne pestré formy kultúrnej pamäte. Takmer v absolútnej podobe to platí pre strednú Európu, ktorú charakterizuje etnická, kultúrna i konfesionalna pluralita.

V týchto «vzťahoch a kontaktoch» (uhorských, česko-slovenských, slovenských a stredo európskych) je potrebné prezentovať aj slovenský literárny kánon. Prirodzene, že túto tézu «otvorenosti a heterogénnosti» slovenskej literatúry sfor-

mulovali už viacerí literárni vedci, napriek tomu sa tento viac problémový a problematizujúci variant obrazu literatúry až do dnešných dní nestal prirodzenou súčasťou prezentácie slovenskej literatúry. Jeden z najvýznamnejších slovenských literárnych historikov Stanislav Šmatlák ešte v roku 2001 písal: «Slovenská literárna tvorba sa za veľmi dlhý čas realizovala vo viacerých etnicky nevlastných jazykových formách (latinčina, čeština, nemčina sčasti maďarčina)» [7, s. 21]. Prirodzene, že tieto «nevlastné formy» v národných literatúrach, ktoré dnes vnímame ako kanonické diela, reprezentovali typický heterogénny a variabilný celoeurópsky model. Slovenský literárny život vo svojich kontextoch nebol v ničom špecifický a výnimočný. Výstižne to vyjadril v úvodnom slove *Slovníka slovenských spisovateľov* Valér Mikula, keď poznamenal, že: «Aj slovenská literatúra sa vo významne prevažujúcej časti svojej doterajšej existencie vyvíjala v rámci multietnických či viacnrodných štátov (uhorského, rakúskeho či rakúsko-uhorského) a texty, ktoré do nej zaraďujeme, tvorili (s výnimkou folklóru) súčasť väčších kultúrnych celkov a podieľali sa na ich budovaní» [5, s. 13].

Rovnako aj Eva Tkáčiková zdôrazňuje, že: «Rešpektujúc viackontextovosť a viacjazyčnosť našej literatúry zahŕňame do pojmu národná literatúra všetky diela, viažuce sa k teritóriu obývanému Slovákmi, t. j. diela, ktoré boli rozširované, recipované a pôsobili v kontexte nášho kultúrneho vývinu. Súčasťou vývinu národnej literatúry sú tak diela písané v rozličných jazykoch a jazykových variantoch» [6, s. 11].

Počiatky slovenskej literárnej vzdelanosti sú späté s veľkomoravskou štátnosťou, cyrilometodskou duchovnou kultúrou a staroslovienskym literárnym jazykom. Už v 9. storočí sa na území Slovenska vytvárajú prvé «vzťahy a kontakty» stredoeurópskeho a slovanského kultúrneho priestoru medzi Byzanciou a Rímom. Formuje sa prvotná archaická celoslovanská kultúrna báza, ktorá však v slovenskom priestore nemá kontinuálny charakter a po krátkom čase, vlastne už od 10. storočia, nadobúda štatút «len» kultúrnej pamäte, ktorá sa intenzívne začína oživovať v tzv. cyrilometodskej tradícii od pol. 18. storočia. Kontinuita slovenskosti sa uchováva v nových štruktúrach uhorsko-latinskej vzdelanosti. Prvé významnejšie dielo dokázateľne slovenskej proveniencie, je *Maurova legenda o sv. Svoradovi a sv. Benediktovi* (1037), prvá latinská uhorská legenda, obsahujúca elementy slovenské i maďarské. Označenie «slovenská alebo maďarská» legenda však výrazne zjednodušuje a zužuje «šírku i hĺbku» tohto kultúrneho fenoménu.

Kontexty a kontúry slovenského kánonu sa od už od začiatku 16. storočia výrazne menia a formujú v dvoch konfesionálnych spoločenských: katolíckej (slovensko-uhorskej) a v protestantskej (slovensko-českej), pričom táto dvojpolovosť má funkčný charakter až do vydania literárneho almanachu *Zora* (1835), v ktorom zaznamenávame symbolický začiatok konfesionálneho zmierovania a národného zjednocovania. Od tohto momentu sa aj slovenský literárny kánon profiluje štandardne a modelovo v reláciách európskeho nacionalizmu: jeden národ – jeden jazyk – jedna literatúra.

Zárodky «užšieho» slovenského, ale aj maďarského národného literárneho kánonu možno skonštruovať len na báze «širšieho» uhorského kultúrneho kontextu «Hungarus» v intenciách feudálnej a osvietenскеj koncepcie národa «Natio Hungarica» a na základe latinských literárnohistorických prác z obdobia osvietenstva. V týchto súvislostiach slovenská i maďarská literárna veda jednotne uvádza dielo Pavla Valaského/Pavlo Wallaszky (1742-1824) *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* (1785). Ide o prehľadné dejiny literatúry, v ktorom autor spracoval uhorskú literárnu minulosť, teda zoznam «uhorských» spisovateľov od najstarších čias bez rozdielu národnosti. V súvislosti s kánonom je zaujímavé a dôležitá poznámka «o dobrých a zlých knihách», a o «veľkých mužoch literatúry, ktorých treba nasledovať». Tieto diela mali «brániť» uhorskú literárnu vzdelanosť a vlastný domáci literárny kánon, teda národnú dôstojnosť pred nemeckou kultúrnou nadradenosťou. Autor prezentuje starobylosť a kultúrnu tradíciu univerzálnej a nadetnickej uhorskej kultúry. O dvadsať rokov neskôr, keď vychádza druhé vydanie, sa začína výrazne meniť aj spôsob prezentácie uhorskej literárnej histórie. Postupná jazyková aj etnická diverzifikácia znamená aj profilovanie nezávislých a samostatných národných literárnych komunit a teda aj literárnych kánonov. V roku 1808, keď vychádza už maďarské dielo Samuela Pápayho *A magyar irodalom esmerete*, vydáva aj slovenský básnik Bohuslav Tablic *Paměti česko-slovenských básnířů (1806-1812)*. Obaja autori už jasne deklarujú, že klasicistická literárnosť je už späť s moderným (nie latinským) národným jazykom (maďarčina a čeština). Touto metódou rekonštrukcie literárnych dejín sa však postupne redukuje a mení aj slovenský literárny kánon. Latinské, nemecké a maďarské texty sa postupne dostávajú «z centra na perifériu» ako «nepravé a nepodstatné», teda nekanonické. Znamená to, konštatuje Cyril Kraus, že «Valaský so svojou uhorskou orientáciou nezapadol do koncepcie slovenského národného obrodenia» [4, s. 16] a naopak, pokračuje, «Tablic poukázal na osobitosť a národný svojráz slovenskej literatúry, čím vymedzil kontúry jazykovo-etnickej normy čítania a interpretovania literárnych textov» [4, s. 37].

Multietnická, heterogénna, vnútorne diferencovaná, ale syntetická/synkretická kohézna «stará uhorská literatúra» sa od romantizmu permanentne prispôbovala zredukovanému «novodobému» národnému diskurzu. Súčasná slovenská literárna veda si «slovenskosť» v uhorskom kontexte (autori ako Jan Bocatius, Jan Sambucus, Matej Bel ...) interpretuje ako «spätný konštrukt, ktorý zväčša nezodpovedá jej sebapocit'ovaniu ani sebavedomiu. Do značnej miery ide o umelé vyčlenenie ex post súboru písomností podľa miestnej či etnickej príslušnosti autorov (domáci pôvod či pobyt na území Slovenska) alebo podľa podobnej 'príslušnosti' textov (vzťahovanie sa na Slovensko, tzv. slovaciká). Takýto postup je však všeobecne prijímaný a uplatňuje sa predovšetkým vo väčšine menších literatúr, ktoré nevznikli v rámci národných štátov» [5, s. 13]. Problematická je však aj «centralizujúca» optika tzv. veľkých či väčších literatúr. Empatický a tolerantný prístup rešpektu-

je zásadu, že do začiatku 19. storočia neexistovali separátne národné literatúry v dnešnom zmysle slova, teda ani maďarská ani slovenská literatúra, ale iba spoločná uhorská so znakmi všeobecnej a typickej heterogénnosti aj individuálnych jazyko-etnických špecifik. V tejto súvislosti I. Káfer [1; 2; 3] vo svojich početných dielach navrhuje, aby sa tento zvláštny literárny a kultúrny fenomén stal predmetom špecifických, hoci aj alternatívnych humanitných vedecko-pedagogických poddisciplín ako: hungaroslovakológia a slovakohungarológia. Tento projekt je empatický i vedecky aj korektný, ale v mnohých smeroch sa ukazuje ako iluzórny. Najmä v oblasti vzdelávania, kde sa staršie literatúry dostávajú stále viac na okraj záujmu. Možno, a to je asi reálnejšie, že prezentované a preferované problematické otázky kultúrnej histórie by sa mohli stať integrálnou súčasťou pripravovaných spoločných slovensko-maďarských učebníc dejepisu.

Slovenský národný literárny kánon sa od druhého decénia 19. storočia programovo profiluje ako nová a dynamická autonómna štruktúra v rámci slovanského, česko-slovenského a uhorského kontextu. Prelomom je dielo P. J. Šafárika, ktorého počas štúdií na lýceu v Kežmarku podporoval aj jeden z posledných «uhorských vlastencov» a zástancov «starej» latinčiny Gregor Berzevici. Mladý Šafárik sa práve v tejto vzdelávacej inštitúcii konfrontoval s tradičnou klasickou vzdelanosťou (latinský a nemecký literárny kánon), ale aj s prvými prejavmi českého národného hnutia (J. Jungmann). Vo svojom nemecky napísanom diele o dejinách slovanských jazykov a literatúr bol prvý, ktorý 1/ komplexne predstavil kontúry slovanskej kultúry cez vnútorne diferencovaný systém príbuzných jazykov a literatúr 2/ predstavil «jazyk a literatúru Slovákov», teda prvý «kánon slovenskej národnej literatúry», ktorý je definitívne vyčlenený z tradičného uhorského a čiastočne i československého literárneho spoločenstva. Šafárikova prezentácia slovenskej literatúry kanonizovala nielen «súbor autorov a textov», ale aj (najmä) obrat v slovenskej kultúrnej tradícii od «uhorského k česko-slovenskému a slovanskému kontextu». Nový spôsob profilovania literárneho kánonu a generovania slovenského kultúrneho kódu sa v dejinách literatúry realizoval aj kanonizovaním «národného zmiernu» a novej jednoty medzi vzdelancami a spisovateľmi katolíckeho a evanjelického vierovyznania. S dávkou zjednodušenia by sa dalo povedať, že formovanie najčiršieho «tvrdeho» a dodnes nemenného jadra slovenského národného literárneho kánonu sa spája s kultúrnym prostredím Pešti a Budína, ktoré boli celé 19. storočia dominantnými centrami slovenského spoločenského a kultúrneho života (Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, almanach Zora). Bodom obratu sú teda 20.- 30. roky 19. storočia, keď vychádzajú dodnes kľúčové kanonické texty slovenskej literatúry: Ján Kollár *Slávy dcéra* (1. vydanie Budín 1824, 2. vydanie Pešť 1832 a trilógia národných hrdinských eposov J. Hollého (*Svatopluk, Cirilo-metodiáda a Sláv*)).

Je to paradox, ale práve «kanonické jadro», ktoré sa reálne formuje v uhorskom prostredí, svojim tematickým zameraním a hlbším zmyslom práve z tohto

multikultúrneho sveta vystupuje a v alegorickej podobe reprezentuje mnohé znaky slovansko(slovensko) – maďarského antagonizmu v Uhorsku. V týchto textoch sú totiž zakódované aj alegorické obrazy maďarskej «kultúrnej nadradenosti» a netolerancia voči slovenskému etniku. Aktivity slovenských študentov na evanjelických lýceách (Bratislava, Levoča, Kežmarok, Prešov ...) potvrdzujú a radikalizujú tento obrat a začína sa realizovať postupné vystupovanie časti slovenských vzdelancov z uhorského kultúrneho kontextu. Popri maďarských a nemeckých vznikajú aj slovanské (slovenské) katedry a študentské spoločnosti, kde k povinnému čítaniu patrili práve vyššie spomenuté «kanonické» diela Kollára a Hollého a ďalších slovanských básnikov. Ako sme už naznačili, problematika reálnej identifikácie novodobého slovenského národa ako modernej entity sa takmer vždy prejavovala v dvoch základných rovinách:

1/ v rovine vnútornej sebaidentifikácie (vlastný jazyk, literatúra, dejiny, folklór...),

2/ v rovine definovania sa navonok (vzťah k užšiemu a širšiemu geopolitickému a geokultúrnemu priestoru).

Obidve tieto tendencie sa dopĺňali a vnútorne koexistovali. Neraz vznikala zložitá sieť vzťahov a väzieb, do ktorej sa zaplietli mnohí národovci – kriesitelia nových ideí a programov. Po J. Kollárovi a P. J. Šafárikovi nastúpila generácia mladoslávokov – štúrovcov, ktorá sa pokúšala vypracovať celoslovenský (nadkonfesionálny a nadregionálny) národnobuditeľský program. Inými slovami, kreovala osobitnú slovenskú literatúru a národnú identitu. Rozvíjala projekt inštitucionalizácie rozbiehajúceho sa slovenského národného života. Najmä protagonistu tohto hnutia, L. Štúr, so sebedomým gestom európsky rozhladeného národného liberála predstavil v 40. rokoch 19. storočia svetu Slovákov ako špecifické a jedinečné etnikum. Zaujímavé je to, že nový kánon slovenskej literatúry prezentoval Štúr, cez prednášky o «slovanskej poézii». Prelomom pri formovaní literárneho kánonu bola «dohoda» o používaní nového literárneho jazyka (1843) a prvá kniha v spisovnej slovenčine almanach *Nitra II* (1844). Neskôr vychádza gramatika, literárne časopisy *Orol Tatranský* a *Slovenské pohľady*, kľúčové predpoklady na formovanie slovenského kultúrneho kánonu. Možno povedať, že tento národno-romantický a etnocentrický projekt sa v slovenskej kultúre stabilizoval a kanonizoval najviac cez Hurbanove literárno-historické a literárno-kritické pohľady, ktoré zakonzervovali názor, že slovenský literárny život v uhorských časoch dlhé stáročia iba driemal a rozvíjal sa iba v nepravých a málo nenárodných formách. Napriek tomu, je zaujímavé, že dva kľúčové a dodnes platné kanonické texty slovenskej romantickej literatúry *Smrť Janošikova* (1862), *Mor ho!* (1864), ktoré s Kollárovým *Předspěvom* vytvárajú akúsi «kanonickú triádu», vznikli až v druhej polovici 19. storočia v liberálnejšom tzv. memorandovom období.

Uhorská školská a kultúrna politika v Uhorsku po roku 1867 diskriminovala slovenskú národnú elitu, obmedzovala jej možnosti efektívnejšie rozvíjať, kultivovať a inštitucionalizovať kultúrny a literárny život. Postupne sa to

prejavovalo v rozličných podobách asimilácie, apatie či rezignácie slovenských vzdelancov. Slovenská literárna obec bola zväčša slabá, roztrúsená a na prelome storočí sa koncentrovala najmä v evanjelických a čiastočne katolíckych kruhoch a v troch centrách: konzervatívnom Martine a v liberálnej Prahe a Budapešti. Stredné a vyššie slovenské školy neexistovali, takže slovenský literárny život sa ocitol na «míttvom» bode. Čitateľský kánon gramotnej slovenskej populácie vymedzovali slovenské kalendáre a maďarská a nemecká populárna literatúra. Kontinuitu «vyššieho» literárneho života zabezpečovalo iba niekoľko vydavateľstiev (vrátane cirkevných) a zužujúci sa okruh «slovenských» spisovateľov a čitateľov. Dôležité je však to, že mnohé literárne diela práve z tohto historického obdobia zostávajú kanonickými textami výrazne reprezentujúcimi sociálne a národnostne nespravodlivý rakúsko-uhorský spoločenský systém, obraz nepoddajnosti slovenského človeka, ale aj národnobuditeľské mesianistické ilúzie (S. H. Vajanský). Progressívnejšie modernistické tendencie však celkom prirodzene zapadajú do kontextu stredoeurópskej moderny (I. Krasko a B. S. Timrava). Slovenský literárny kánon v tom čase jednoznačne profiloval evanjelický vzdelanec redaktor a kritik J. Škultéty. Prezentoval postromantické pohľady na literatúru, okrem iného bol aj autorom informatívnych dejín slovenskej literatúry *A tót irodalom története* (v slovenčine 1968) ako príspevku do série maďarských dejín svetovej literatúry *Egyetemes irodalom történet*.

Básne P.O. Hviezdoslava sa kanonizovali až po jeho smrti, ale prvé básne písal po maďarsky a nemecky, tie však nepatria k slovenskému literárnemu kánonu. Po roku 1918 so vznikom Československej republiky sa radikálne mení politický i kultúrny kontext a začína sa slobodný, dynamický a demokratický rozvoj slovenskej literatúry bez legislatívnych obmedzení.

Literatúra

1. Käfer, István: Magyar szlovákságismeret. Budapest: Szent István Társulat 2012.
2. Käfer, István: Hungaro-szlovakológia. Budapest: Szent István Társulat 2007.
3. Käfer, István: O niektorých kritériách analýzy maďarsko-slovenských literárnych vzťahov. In: Tradície a literárne vzťahy. Bratislava: SAV, 1972.
4. Kraus, Cyril: Začiatky slovenskej kritiky. Bratislava: SAV, 1991.
5. Mikula, Valér: Úvodná štúdia. Slovenská literatúra. In: Slovník slovenských spisovateľov. Praha: Libri, 2000.
6. Sedlák, I.: a kol.: Dejiny slovenskej literatúry I. Martin: Matica slovenská - Literárne informačné centrum. 2009.
7. Šmatlák, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002.

СЛОВАЦКАЯ ЛИТЕРАТУРА ДО 1918 ГОДА ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ И КОНТАКТАХ

П. Каша

Аннотация

В статье мы задумываемся над более глубоким значением таких общеиспользуемых понятий, как словацкая литература и словацкий литературный канон до 1918 года. Мы подчёркиваем, что и эта форма культурной памяти естественно формировалась и формируется в интерэтнических и интеркультурных взаимоотношениях и контактах. Словацкий литературный канон необходимо представить в значимых гетерогенных структурах как естественное звено многих неустойчивых и динамических культурных ареалов (центральноевропейский, славянский, венгерский, чехословацкий).

Ключевые слова: литература, словацкий, канон, отношения, контекст.

SLOWAKISCHE LITERATUR BIS 1918 IN DEN BEZIEHUNGEN UND KONTAKTEN

Peter Káša

Zusammenfassung

Im Beitrag wird der tiefere Sinn der allgemein benutzten Termini erörtert, wie z.B. slowakische Literatur, slowakischer literarischer Kanon bis 1918. Wir möchten betonen, dass sich eine solche Form des kulturellen Gedächtnisses ganz natürlich profiliert hat und sich immer noch in interethnischen und interkulturellen «Beziehungen und Kontakten» profiliert. Auch der slowakische literarische Kanon sollte in relevanten heterogenen Strukturen als ein natürlicher Bestandteil mehrerer sich historisch ändernder und dynamischer kultureller Areale präsentiert werden (mitteleuropäischer, slawischer, ungarischer, tschecho-slowakischer).

Schlüsselwörter: Literatur, slowakisch, Kanon, Beziehungen, Kontext.